

پرورش دانش آموزانی خلاق

رابطه تکنولوژی آموزشی و پرورش خلاقیت در دانش آموزان را بهبتر بشناسیم

ردپای خلاقیت در برنامه درسی

در میان پیشرفت‌های بسیار در آموزش و پرورش و تغییرات وسیعی که در خصوص رویکردها و جهت‌گیری‌ها در برنامه درسی رخ داده است، برای برخی از معلمان که همچنان پای‌بند به شیوه‌های یاددهی - یادگیری گذشته هستند، ضرورت و اثربخشی خلاقیت در روند یادگیری دانش‌آموزان روشن نیست و ممکن است حتی خلاقیت را مانعی برای رسیدن به مقصود خود از یادگیری درس بدانند. این گروه از معلمان معتقدند، هنگامی که دانش‌آموزان می‌خواهند بر مبنای خلاقیت خود بیاموزند، بیشتر انرژی‌های خود را صرف کارهای دیگر، به جز مطالعه درس و انجام فعالیت‌های تحصیلی تعیین شده، می‌کنند و به همین دلیل خلاقیت برای یادگیری درس‌ها که سؤالات آن‌ها و نتایجی که

اشاره

هنگامی که از خلاقیت سخن به میان می‌آید، ذهن هر فردی به سوی تسهیلاتی کشانده می‌شود که از طریق خلاقیت برای زندگی ایجاد شده است. به همین دلیل است که محرک هر تمدنی را خلاقیت و نوآوری می‌دانند و بر این اساس یکی از کارکردها و رسالت‌های آموزش و پرورش شکوفایی خلاقیت و پرورش آن در دانش‌آموزان بر شمرده شده است. با این نگاه، همواره این پرسش اساسی مطرح است که آموزش و پرورش تا چه اندازه در تحقق چنین آرمانی موفق عمل کرده و آیا توانسته است در مسیر شکوفایی خلاقیت دانش‌آموزان گامی بردارد؟ این در حالی است که گاهی نشانه‌هایی مبنی بر مانع بودن برخی اتفاقات در آموزش و پرورش بر سر راه رشد خلاقیت یافت می‌شوند که غالباً به دلیل بی‌توجهی در به‌کارگیری شیوه‌هایی ایجاد می‌شوند که در تعلیم و تربیت تأثیرگذاری بالایی دارند و از آن جمله می‌توان به تکنولوژی آموزشی اشاره کرد. در نوشته پیش‌رو به بخشی از ارتباط بین تکنولوژی آموزشی و پرورش خلاقیت در دانش‌آموزان اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: خلاقیت حرفه‌ای، قوانین بروز خلاقیت، تفاوت‌های دانش‌آموزی، آزمون خلاقیت معلم

اعطای حق انتخاب به دانش‌آموزان فضای گسترده‌ای را برای حس تعلق آن‌ها به کلاس و مدرسه فراهم می‌آورد و به تبع آن احساس امنیت موجب یادگیری مبتنی بر شکوفایی خلاقیت آن‌ها می‌شود

اجرای خوب آن برشمرده شده است.

در بخشی از این نوشته، چالش رویارویی معلم با نیاز دانش‌آموزان به سؤال کردن، کشف و کنجکاوی آمده است. این نکته دربردارنده ویژگی‌هایی از دانش‌آموز است که با خلاقیت وی نسبت مستقیم دارند. هنگامی که معلم تلاش می‌کند برای آغاز فعالیت کلاسی خود به گونه‌ای فعالیت‌ها را طراحی و تنظیم کند که مطابق آن دانش‌آموزان را به تفکر وادارد و امکان طرح پرسش در ذهن آن‌ها و نیز بیان آن را در کلاس ایجاد کند، در این صورت فعالیت‌ها مبتنی بر شکوفایی خلاقیت و در راستای آن در نظر گرفته شده‌اند.

به نمونه زیر توجه کنید.

هنگامی که وارد کلاس شدم، بدون اینکه از دانش‌آموزانم بخواهم به کلاس توجه کنند، همگی در سکوت فرو رفتند. آن‌ها هرگز مرا در چنین شکلی ندیده بودند و رفتارهای خاصی را که از من سر می‌زد تاکنون مشاهده نکرده بودند و اصلاً انتظار نداشتند. آن قدر این موضوع برایشان عجیب بود که حتی فرصت و توان گفت‌وگو با هم و پرسش از من را هم پیدا نکردند. رفتار من این بود: در را با صدای بلند باز کردم و با شتاب فراوان آن را رها کردم. برای رسیدن به میز من نیز با حالتی که سراسر نشانه نامتعادلی بود حرکت کردم. در حالی که آدامسی فرضی را با دهان نیمه‌باز می‌جویدم، کیفم را به گوشه‌ای از میز انداختم و لبه میز نشستم.

هیچ کدام از رفتارهایم برای دانش‌آموزان قابل پیش‌بینی و توجیه نبود.

آن‌ها نمی‌توانستند تصور کنند خواب می‌بینند و یا در واقعیت برای من اتفاقی افتاده است! از آن‌ها خواستم برنامه آن روز را بگویند.

ذاتی است و امکان توسعه از سوی محیط را نیز داراست و از اندیشه و توان فرد برمی‌خیزد، موضوع خلاقیت حرفه‌ای مطرح می‌شود. در خلاقیت حرفه‌ای، امکانات، تجهیزات و شرایط می‌توانند به ایجاد خلاقیت در آن حرفه کمک کنند. بدیهی است که همراهی و کنار هم قرار گرفتن هر دو نوع خلاقیت، فردی و حرفه‌ای، می‌تواند در پدیدآوری فضای مناسب مبتنی بر خلاقیت در فرایند یاددهی-یادگیری مؤثر باشد.

از جمله نمونه‌های خلاقیت حرفه‌ای معلمان می‌توان به استفاده از روش‌های نوین تدریس اشاره کرد. در مجله رشد تکنولوژی آموزشی، از دیرباز به شیوه‌های نوین یاددهی یادگیری و یادگیری فعال پرداخته شده است. برای مثال، در شماره ۴ از این مجله، در سال ۱۳۹۰، مقاله‌ای با عنوان پرورش خلاقیت در کلاس درس درج شده است که در آن **محمد قنبری طلب**، روش‌های تدریس مربوط به خلاقیت را معرفی و شرح داده است (نمونه‌های دیگر نیز در شماره‌های مجله قابل دریافت و مطالعه هستند). با مطالعه چنین متونی، خلاقیت حرفه‌ای معلم گستره بیشتری پیدا می‌کند، زیرا در این راه معلم درمی‌یابد که می‌تواند شیوه حرکت خود را مطابق با الگوی خاصی دنبال کند و در نهایت، علاوه بر تدریس موضوع مورد نظر، به خلاقیت دانش‌آموزان خود توجه کند و مبنای یادگیری را تفکر فعال آنان قرار دهد. از جمله روش‌های تدریس در این زمینه بارش مغزی، دریافت مفهوم، کاوشگری، حل مسئله و بدیع‌پردازی هستند.

معلم ناهنجار!

در کنار روش‌های تدریس، در تکنولوژی آموزشی با موضوع «فنون تدریس» نیز مواجه هستیم. در سرمقاله شماره ۳ مجله رشد تکنولوژی آموزشی، دوره ۳۱، سال ۱۳۹۴ با عنوان «شگفتی‌های وجودی دانش‌آموز و چالش‌های سؤال‌برانگیز معلم»، به ظرافت تلفیق هنر با تدریس که به نوعی با موضوع فنون تدریس مرتبط است اشاره شده و در آن با نگاه بر طراحی تدریس مؤثر، ویژگی‌های

بناست از طریق امتحانات و ارزشیابی مشخص شود، غیرضروری و در عین حال مانع به نظر می‌رسد. این در حالی است که تمام تلاش برنامه‌ریزان در آموزش و پرورش معطوف به آن است که بتوانند زمینه را برای درگیری محتوای برنامه با چگونگی پرورش و شکوفایی خلاقیت دانش‌آموزان فراهم آورند. برای مثال، در برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، در بخش اصول ناظر بر برنامه‌های درسی و تربیتی، آمده است: «برنامه درسی و تربیتی باید به نقش فعال، داوطلبانه و آگاهانه دانش‌آموز در فرایند یاددهی - یادگیری و تربیت‌پذیری توجه نماید و زمینه تقویت و توسعه روحیه پرسشگری، پژوهشگری، خلاقیت و کارآفرینی را در وی فراهم سازد.»

بنابراین، ضرورت توجه به خلاقیت دانش‌آموزان که قطعاً در ساختن آینده هر کشوری تأثیر مستقیم دارد، از جمله موارد بدیهی است که لازم است معلمان برای تغییر نگرش و بینش خود در این باره اقدام نموده و همگام با برنامه درسی ملی حرکت کنند. در چنین شرایطی، این پرسش مطرح است که چگونه می‌توان با تکیه بر محتوای آموزشی و برنامه درسی موجود، به مقوله مهم خلاقیت دانش‌آموزان توجه داشت؟ بخش مهمی از پاسخ این سؤال به کمک تکنولوژی آموزشی قابل دریافت است.

خلاقیت حرفه‌ای

نگاهی به پژوهش‌های انجام شده در خصوص خلاقیت و ارتباط آن با پیشرفت تحصیلی نشان می‌دهد، معلمانی که خلاقیت بیشتری دارند، در ایجاد محیط خلاق در کلاس درس موفق‌ترند و همین موضوع به پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان آن‌ها کمک می‌کند. بنابراین، قدم اول در شکوفایی خلاقیت یادگیرندگان، شناخت میزان خلاقیت معلم از خود است. این در حالی است که تکنولوژی آموزشی زمینه را به گونه‌ای فراهم می‌سازد که در صورت کم بودن میزان خلاقیت معلم، امکان غنی‌سازی محیط آموزشی نیز فراهم باشد. بنابراین، در کنار خلاقیت فردی که امری

تنوع در فعالیت‌های آموزشی و پرهیز از تکرار یک فعالیت در کلاس درس موجب افزایش جذابیت کلاس درس و نیز زمینه‌ساز یادگیری مبتنی بر خلاقیت یادگیرندگان می‌شود

واقعاً توان حرف زدن نداشتند تا بالاخره یکی از دانش‌آموزان پرسید، شما حالتان خوب است؟ من هم با تعجبی ظاهری گفتم چطور، مشکلی پیش آمده؟ کم‌کم بچه‌ها شروع به صحبت کردند و رفتارهای عجیب مرا به زبان آوردند. از آن‌ها پرسیدم، چرا این‌قدر به نظرشان عجیب است و آن‌ها با پاسخ‌هایشان، در واقع درس روز را کامل کردند تا بالاخره به مفهوم «هنجار و ناهنجاری اجتماعی» که محور درس آن روز بود، رسیدیم.

در حالی که برای رسیدن به این مفهوم می‌توانستم به سادگی مفاهیم درس را روی تخته بنویسم و دقایقی هم درباره آن صحبت کنم و خیالم راحت باشد که درس داده‌ام، اما رفتار من موجب شد دانش‌آموزان را از راه دیگری با مفهوم درس آشنا کنم و با ایجاد پرسش در ذهن آن‌ها، نیاز به کنجکاوی و کشف را در وجودشان پاسخ دهم.

نمونه یاد شده از جمله فعالیت‌های آغازینی است که در آن بر ایجاد درگیری ذهنی دانش‌آموزان تأکید می‌شود تا جایی که شروع یادگیری و ایجاد داربست ذهنی یادگیرندگان با فعالیت‌های تفکر برانگیز همراه شود.

دانش‌آموزان متفاوت کلاس!

به شاگردان خود پیام‌زید از استعدادها و توانمندی‌های بالقوه خود استفاده کنند، زیرا اگر قرار بود فقط خوش‌آوازترین پرنده نغمه‌سرایی کند، سکوت مطلق جنگل را فرا می‌گرفت.

از دیگر چالش‌های مربوط به اجرای طراحی آموزشی، پاسخ به این موضوع است که چگونه باید با تفاوت‌های یادگیری دانش‌آموزان روبه‌رو شد تا از این طریق تحقق اهداف آموزشی و پرورشی برای همه آن‌ها میسر شود. هنگامی که با تکیه بر موضوع

خلاقیت به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم، راه بسیار ساده و در عین حال تأثیرگذاری در مقابل خواهیم داشت، زیرا از مهم‌ترین ویژگی‌های محیط خلاقانه، تنوع در استفاده و به‌کارگیری ابزار آموزشی، فعالیت‌ها و منابع است که با موضوع درسی هم‌خوانی دارند. در کلاس‌های درسی که فعالیت‌های متنوع، امکان نشانه‌گیری استعدادهای و بروز تمایلات گوناگون دانش‌آموزان را فراهم می‌آورد، هر یادگیرنده فرصت و مجال شناخت خود، بیان خود و نیز شکوفایی توانایی‌های خود را پیدا می‌کند. این امر از یک سو به ایجاد جذابیت بیشتر در مسیر یادگیری و نیز تعمیق و ماندگاری یادگیری منجر می‌شود و از سوی دیگر موجب توسعه خلاقیت دانش‌آموزان می‌شود. با این نگاه، پاسخ به پرسش‌های آزمون‌زیر می‌تواند تعیین‌کننده حدود میزان خلاقیت حرفه‌ای معلم باشد و هر یک راهنما و یادآوری در توانمندسازی خلاقیت حرفه‌ای معلمان در حوزه توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان است.

آزمونک خلاقیت معلم

- آیا در آغاز کلاس درس، در طول یک روز، به تعداد کلاس‌ها، راه‌های آغازین متفاوتی را در پیش می‌گیرید؟
- آیا برای ارزشیابی از آموخته‌های دانش‌آموزان، شیوه‌های گوناگونی را در هر ساعت آموزشی به کار می‌گیرید؟
- آیا در انجام فعالیت‌های تمرین درس، در یک ساعت آموزشی، دست کم از دو شیوه متفاوت استفاده می‌کنید؟
- آیا دانش‌آموزان شما می‌توانند در گروه‌های متفاوت که اعضای آن‌ها ثابت نیستند و بنابر ملاک‌هایی در هر جلسه تغییر می‌کنند، به تجربه کار گروهی مشغول شوند؟
- آیا دانش‌آموزان می‌توانند با رویارویی متنوع، از ابزار آموزشی که به فراخور ماهیت و موضوع درس در هر جلسه تغییر می‌کنند، یادگیری را دنبال کنند؟
- آیا دانش‌آموزان کلاس شما امکان تجربه مستقیم و قرار گرفتن در موقعیت‌های واقعی

آموزشی را، چه به صورت انجام آزمایش و چه جست‌وجو در فضاهای مجازی یا مطالعه متون دست اول، دارند؟

سهام دانش آموز

نمونه سؤالات یاد شده بر اهمیت تنوع فعالیت‌های کلاس درس و تأثیرگذاری توجه معلم به فنون تدریس، با تکیه بر خلاقیت و مبتنی بر تکنولوژی آموزشی، اشاره می‌کند. با این همه، برخی اصول دیگر می‌توانند کامل‌کننده این راه باشند و در راستای شکوفایی خلاقیت دانش‌آموزان مؤثر باشند. از آن جمله می‌توان به داشتن فرصت‌های آزاد و حق انتخاب یادگیرندگان اشاره کرد. بدیهی است، در صورتی می‌توان از انتخاب سخن گفت که بیش از یک گزینه مقابل هر فرد وجود داشته باشد و این بدان معناست که زمانی انتخاب فعالیت برای دانش‌آموزان قابل اجرا و انجام است که پیش از آن معلم به تنوع فعالیت‌های آموزشی از پیش اشاره شده توجه داشته باشد و در طراحی‌های خود بدان عمل کند.

با این توجه، فرصت‌های گوناگونی در طراحی آموزشی وجود دارند که امکان انتخاب را برای یادگیرندگان فراهم می‌آورد. برای مثال، هنگام تمرین در کلاس، معلم می‌تواند نمونه‌های گوناگون را به دانش‌آموزان ارائه دهد و از آن‌ها بخواهد به تعداد مشخص شده‌ای از بین آن‌ها پاسخ دهند. یا در همین فعالیت، ممکن است معلم از دانش‌آموزان خود بخواهد برای تمرین بیشتر فعالیت‌های متعددی را دنبال کنند. عده‌ای تمرین بیشتر را از طریق انجام آزمایش، عده دیگری از طریق نوشتن و رسم کردن، و گروهی نیز از طریق گفت‌وگو و بیان شفاهی انجام دهند. پراخ است که نوع فعالیت‌ها، به فراخور محتوا و نیز دانش‌آموزان، می‌تواند متفاوت باشد. مهم این است که به لحاظ ماهیت اجرا و شیوه انجام با یکدیگر تفاوت داشته باشند و یا دست کم در عین نزدیک بودن تمرین‌ها به هم، اجازه دهند دانش‌آموزان به میل خود تعداد تعیین شده‌ای را برگزینند و انجام دهند. این مثال در نمونه امتحاناتی که امکان انتخاب سؤال را به دانش‌آموزان می‌دهد نیز صادق است. هرچند باید در نظر داشت که امکان استفاده از چنین

شناسایی شده، شیوه اجرایی کردن آن را در کلاس مرور می‌کند و با کمک آن‌ها فهرستی از فعالیت‌هایی را تنظیم می‌کند که در صورت مواجهه با موارد زیرپا گذاشته شدن قانون، دانش‌آموزان ملزم باشند یکی از فعالیت‌های تنبیهی را انتخاب کنند و انجام دهند.

هنگامی که معلم تلاش می‌کند با اعطای حق انتخاب به دانش‌آموز او را به مسیری هدایت کند تا برای خود سهم و حضوری فعال را احساس و تجربه کند، میزان احساس تعلق او به محیط آموزشی کلاس درس افزایش می‌یابد و این همان احساسی است که برای شکوفایی و رشد خلاقیت دانش‌آموزان بدان نیازمند هستیم. تعلق داشتن تداعی‌کننده امنیت اندیشه و آزادی است و به همین دلیل، دانش‌آموز در چنین شرایطی می‌تواند ساده‌تر و بدون مانع در یادگیری، مبتنی بر توان خود، طعم موفقیت را بچشد.

کوتاه سخن

همان اندازه که در ضرورت و اهمیت تأثیرگذاری خلاقیت در رشد و شکوفایی هر کشوری تردیدی نیست، به همان اندازه روشن است که آموزش و پرورش و به ویژه شیوه عملکرد معلمان در کلاس‌های درس، بر رشد خلاقیت تأثیر مستقیم دارند. هنگامی که از خلاقیت‌های فردی سخن به میان می‌آید که تعیین‌کننده تفاوت رفتار و عملکرد معلمان با یکدیگر است، با شاخه دیگری از خلاقیت نیز روبه‌رو هستیم که از آن به عنوان خلاقیت حرفه‌ای یاد کردیم. در خلاقیت حرفه‌ای توانمندی‌ها و شایستگی‌هایی حرفه‌ای مورد نظرند که معلم می‌تواند با تکیه بر تکنولوژی آموزشی، یادگیری خلاقیت محور را در دانش‌آموزان ایجاد کند. در این حوزه، مقولاتی همچون شیوه‌های تدریس فعال، توجه به تفاوت‌های فردی و ایجاد تنوع در به‌کارگیری فنون تدریس و نیز ابزارهای آموزشی مطرح است. با این نگاه، فارغ از میزان خلاقیت فردی معلمان، خلاقیت حرفه‌ای و اتکا به تکنولوژی آموزشی تضمینی بر ایجاد و پیگیری یادگیری خلاقانه دانش‌آموزان است.

تکلیف انتخاب کرده است لذت ببرد و یادگیری او عمیق شود.

قوانین کلاس درس، از مانع تا زمینه بروز خلاقیت

گاهی نیز در قانون‌گذاری در کلاس درس فراهم کردن فضای انتخاب برای دانش‌آموزان حائز اهمیت بسیاری است. از آن‌جا که قوانین می‌توانند از جمله موانع مهم خلاقیت باشند و از طرف دیگر محیط آموزشی نیز نیازمند قوانین و انتظاراتی است تا به سرانجام برسد، به همین دلیل، نوع قوانین، چگونگی وضع آن و نیز چگونگی نظارت بر اجرای آن‌ها اهمیت بسزایی دارد.

هنگامی که بناست هم مسیر با خلاقیت دانش‌آموزان در مدرسه و کلاس درس دست به قانون‌گذاری بزنیم، لازم است میزان مشارکت آن‌ها را در طراحی و اجرای قانون به حداکثر برسانیم و نیز حق انتخاب را تا جای ممکن از آن‌ها نستائیم. برای مثال، معلم در ابتدای کلاس یا در موقعیت‌های گوناگون، به اقتضای زمان و شرایط، از دانش‌آموزان خود می‌خواهد برای پیشگیری از بی‌انضباطی قانونی را تنظیم کنند. سپس با تکیه بر قانون

شیوه‌ای در ارزشیابی، مستلزم رعایت برخی نکات و اصولی است که بحث در این باره به فضای دیگری احتیاج دارد.

ممکن است همین حالت انتخاب از طریق اعلام انواع و گونه‌های تکلیف برای انجام در منزل پیش روی دانش‌آموزان قرار داده شود تا آن‌ها بتوانند از آن فعالیت‌ها دست به انتخاب بزنند و شیوه مورد نظر خود را برگزینند. برای مثال، معلم با علم به این موضوع که تکلیف کامل‌کننده یادگیری است، از دانش‌آموزان می‌خواهد برای دنبال کردن یادگرفته‌های خود به پرسش‌های یک درس پاسخ دهند، یا برای محتوای درس نقشه مفهومی تهیه کنند، یا چند پرسش از متن درس طراحی کنند و به آن‌ها پاسخ دهند و یا آن‌ها خواندنی بیشتری درباره موضوع درس (با کمک گرفتن از منابع) جست‌وجو کنند. در همه موارد، ضمن آن که لازم است فهرست تکالیف پیشنهادی با موضوع درس و نیز توانایی دانش‌آموزان ارتباط داشته باشد، همچنین شایسته است تفاوت‌های تکالیف با تفاوت‌های سطح یادگیری و توان آن‌ها تناسب و ماهیت اجرایی متفاوتی داشته باشد تا به یادگیرنده فرصت دهد ضمن شناخت بیشتر خود، از مسیری که برای انجام